ISSN-2320-449
RNI No.MAHAUL03008/13/2012-T
UGC Approved

POWER OF KNOWLEDGE

① Dr. Sanjay Talatkar (Eco)

An International Multilingual Quarterly Refereed Research Journal

VOLUME-I
ISSUE-XX

Oct-Dec.2017

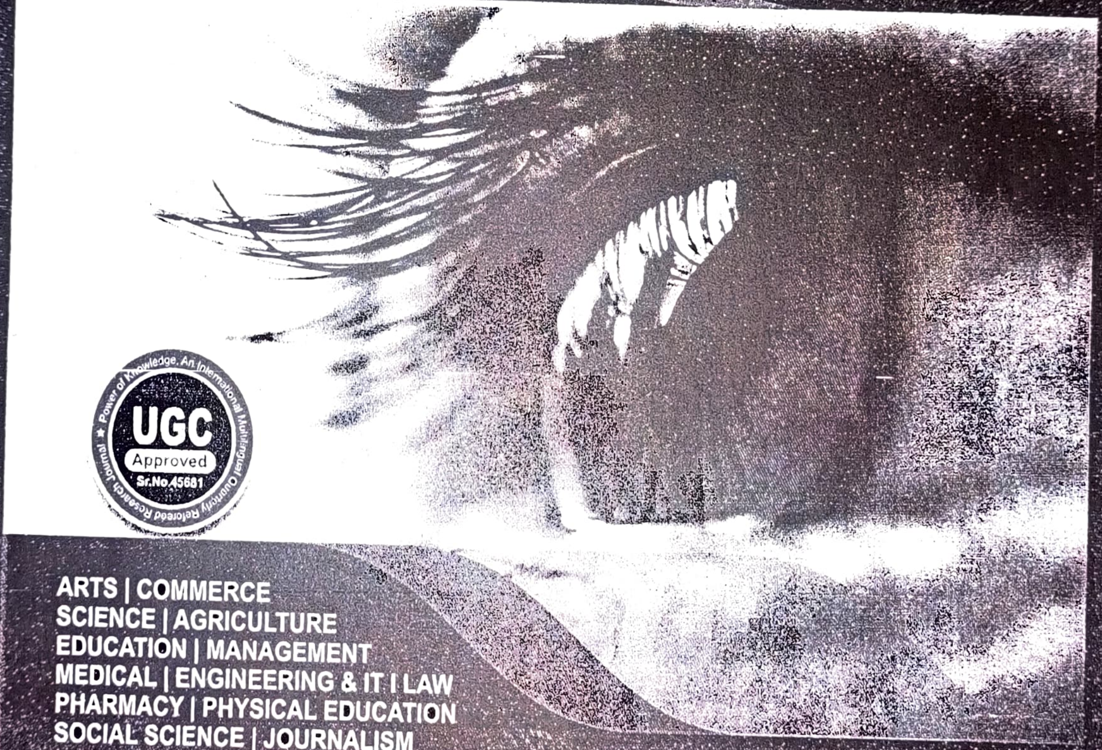

ARTS | COMMERCE
SCIENCE | AGRICULTURE
EDUCATION | MANAGEMENT
MEDICAL | ENGINEERING & IT I LAW
PHARMACY | PHYSICAL EDUCATION
SOCIAL SCIENCE | JOURNALISM

Editor
Dr. Sadashiv H. Sarkate

E-mail : powerofknowledge3@gmail.com
www.powerofknowledge.co.in

Power of Knowledge UGC [illegible] ISSN 2320-4494

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	प्रकरण	[illegible]	पृष्ठ क्र.
१	INFIUENCE OF GOOD AND SERVICES TAX (GST) ON INDIAN ECONOMY	[illegible]	१
२	DIGITAL INDIA: DIGITALIZATION	[illegible] Dr. Chandrashekar C. [illegible]	१०
३	CHANGING ECOLOGICAL SCENARIO OF LONAR CRATER LAKE, BULDHANA DISTRICT OF MAHARASHTRA.	Dr.Atul M. JETHE	१५
४	Supply Chain Management and Global Distribution	Dr. D. R. Panzade	२२
५	श्रीमहात्मगान्धिचरितम् महाकाव्यातील ऋतुवर्णन	अश्विनी म.जोशी अनिरुध्द अ. मंडलिक	२५
६	गौरी देशपांडे यांच्या कथांमधील स्त्री	प्रा.डॉ. शकुंतला एम.भारंबे	३१
७	संत साहित्य, महानुभव साहित्य व दलित साहित्य चळवळ यांचा परस्परसंबंध	प्रा. रार्माकशन दहिफळे	३५
८	लोकवाङमयातील स्त्री गीतांचे वेगळेपण	प्रा.डॉ.हनुमंत तुकाराम माने	३८
९	संत चोखामेळा-एक चिंतन	डॉ.मेधा गोसावी	४३
१०	पद्मविभुषण गोविंदभाई श्रॉफ यांच्या जिवन व कार्याचे अध्ययन	श्री. दिपक दिनकर नागरे	४६
११	रामदास बयाजी दळवी पाटील यांचे छत्रपती संभाजी गीता म्हणजे शब्दांचा रत्नहार	प्रा.डॉ.विजय पाटील	४९
१२	महावीर गोंधळे यांचे हिरव्या डहाळ्या करवंदी आभाळ या ललित संग्रहातील निसर्ग सौंदर्य व ग्रामीण जीवन	प्रा. डॉ. र. तु. देशमुख	५२
१३	हैदराबाद संस्थानातील शैक्षणिक स्थितीचे अवलोकन	श्री. दिपक दिनकर नागरे	५४
१४	इ.स. १९८० नंतरची दलित	प्रा.डॉ.गिते लक्ष्मण बलभीम	५७
१५	साहित्यनिर्मितीस सांस्कृतिक व सामाजिक मुल्यांचे योगदान	प्रा.क्षीरसागर प्रशांत बबुवान	६०
१६	जी.ए.कुलकर्णी यांच्या कथेतील 'रत्न' प्रतिमा	डॉ.एम.ए. [illegible]	६३
१७	यू.म. पठाण यांचे ललित साहित्यातील अनुभवविश्व	[illegible]	६७
१८	ग्रामीण कादंबरीतून घडणारे राजकारणी व्यक्ती [illegible]	[illegible]	६९
१९	[illegible]	[illegible]	७५
२०	[illegible]	[illegible]	७७
२१	[illegible]	[illegible]	८१

75

२२	बीड जिल्हयातील डाळींब फलोत्पादन शेतीचा भौगोलिक अभ्यास	प्रा. श्रीमती एम.एस. टेकाडे प्रा. डॉ. मधुकर गणपतराव राजपांगे	८५
२३	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि संसदीय लोकशाही	प्रा. डॉ. नरवाडे भाऊराव माधवराव	८९
२४	मराठी निर्मितीचा पुर्नविचार : एक अभ्यास	प्रा.डॉ.सदाशिव सरकटे	९२
२५	अहमदनगरच्या इतिहासात ज्ञानोदय नियतकालिकाचे योगदान	सुरेखा दिनेश गांगुर्डे	९६
२६	महाराष्ट्र राज्याच्या भांडवली खर्चाच्या प्रवृत्तीचे विश्लेषण	डॉ.संजय तळतकर	९९
२७	योगाव्दारा वृध्दावस्थेत निरोगी राहण्याचा मंत्र	डॉ.लीला बनसोडे	१०३
२८	माळवा प्रांतातील मराठेकालीन प्रशासन व्यवस्था	डॉ.सुशीलकुमार शंकरराव सरवदे	१०५
२९	मन्नु भंडारी कृत आपका बंटी : अभिव्यंजना शिल्प	प्रा.डॉ.सुलक्षणा जाधव संज्योती जगन्नाथ रोठे	१०८
३०	इक्किसवी संदी की हिंदी कविताओं मे व्यक्त नारी चित्र	प्रा.डॉ.द्वारका गिते-मुंडे	१११
३१	स्त्री विमर्श हिंदी साहित्य में नारी जीवन	प्रा.डॉ. न.पु. काळे	११४
३२	दलित जीवन की व्यथा और मुक्तिपर्व	प्रा.डॉ.पवन नागनाथराव एमेकर	११७
३३	संतसाहित्यातून प्रकट झालेले पर्यावरण विषयक दृष्टिकोन	प्रा.प्रधान रामकृष्ण ज्योतिबा	१२०
३४	आदिवासींची सांस्कृतिक पार्श्वभूमी	प्रा. डॉ. जगतवाड एस. पी.	१२४
३५	Exchange Rate and Foreign Trade of India : An Analysis of the Causal Relationship (१९९०-९१ to २०१०-११)	Dr. Maroti V. Tegampure	१२६
३६	सत्यशोधकीय विचाराच्या प्रसार प्रचारात कादंबरीचे योगदान	डॉ.सौ.जयदेवी पवार	१३०
३७	सत्य और असत्य और लड़ाई नाटक	प्रा.बिरादार उमाकांत अनेप्पा	१३४
३८	अहिल्याबाई होळकरांनी भिल्ल आदीवासी जमातीसाठी केलेले प्रशासकीय कार्य	सोनवणे सुजाता रामदास	१३६
३९	देवनागरी लिपि का स्वरुप एवं महत्त्व	डॉ. मीना खरात	१३९
४०	मराठी नाटकाची आरंभीक स्थिती	डॉ. गजानन पां. जाधव	१४१
४१	तुळाजी आंग्रे आणि बाळाजी बाजीराव संबंध	प्रा. डॉ. एम. जी. मोरे	१४४
४२	नोटा बंदीने काय साधले	प्रा.डॉ.भगवान सांगळे	१४६
४३	Re-engineering in Academic College Library	Dilip Bhagwan Doifode	१५०
४४	भीष्म साहनी के उपन्यासों में स्त्री मुक्ति	संजय एस.गायकवाड	१५३
४५	संत कबीर के विशेष संदर्भ में संत साहित्य और जीवन मूल्य	डॉ.सुभाष पवार	१५६
४६	मार्क्सवादी चिंतन - स्वरुप एवं उसका साहित्य पर प्रभाव	संजय एस.गायकवाड	१६०

सहायक प्राध्यापक
महिला महाविद्यालय गेवराई

76

महाराष्ट्र राज्याच्या भांडवली खर्चाच्या प्रवृत्तीचे विश्लेषण

डॉ.संजय तळतकर

अर्थशास्त्र विभाग महिला महाविद्यालय, गेवराई

अंदाजपत्राकास इंग्रजीमध्ये (Budget) बजेट असे म्हटले जाते. १७७३ या वर्षी 'बजेट' हा शब्द वापरण्यात आला. अंदाजपत्रक हा शब्द अर्थसंकल्प किंवा बजेट या नावाने ओळखला जातो. अंदाजपत्रक तयार करुन त्याला कयदेमंडळाची मान्यता घेणे ही बाब राष्ट्राच्या वित्तीय प्रशासनाचा आत्मा मानला जातो. शासन पूढील वर्षाचा खर्च भागविण्यासाठी कशा प्रकारे संसाधने गोळा करणार व शासनाने गोळा केलेली संसाधने कोणत्या प्रकारे खर्च करणार व कोणत्या घटकांवर खर्च करणार या बाबतची स्पष्ट माहिती देशातील जनतेला द्यावी लागते.

भारतात कायदेमंडळात बजेट सादर करण्याची ही प्रक्रिया सन १८६० पासून सुरु झाली. सन १८५८ मध्ये इंग्लडच्या राणीने कंपनीची सत्ता काढून घेतल्यानंतर भारतात ब्रिटीश पार्लमेंटला जबाबदार राज्यप्रणाली सुरु झाली. त्या वेळेसचे वित्त सचिव जेम्स विल्सन यांनी भारत सरकारचा पहिला अर्थसंकल्प सादर केला. तेव्हापासुन सुरु झालेली अंदाजपत्रक सादर करण्याची प्रक्रिया आजतगायत चालू आहे. जे.एल.हॅन्सनने 'सरकारच्या खर्चाचा आणि महसूलाचा पूढील वर्षाचा अंदाज म्हणजे अंदाजपत्रक होय.' अशा शब्दात अंदाज पत्रकाची व्याख्या केलेली आहे. सरकारच्या अंदाजपत्रकात तीन स्वरुपाची आकडेवारी असते. १) मागील वर्षाच्या प्रत्यक्ष महसूलाची (उत्पन्नाची) आणि खर्चाची आकडेवारी २) चालू वर्षातील सुधारीत अंदाजपत्रक ३) पुढील वर्षाच्या महसूलाच्या आणि खर्चाचा अंदाज.

भारतीय राज्यघटनेतील तरतुदीनुसार दरवर्षी केंद्रसरकार आणि राज्य सरकरांना अंदाजपत्रक सादर करणे आवश्यक असते. केंद्रसरकारचे अर्थमंत्री संसदेमध्ये दरवर्षी अंदाजपत्र सादर करीत असतात. राज्यसरकारचे अर्थमंत्री राज्याच्या विधिमंडळामध्ये राज्याचे अंदाजपत्रक सादर करीत असतात. सरकारच्या समोर अनेक आर्थिक व सामाजिक उद्दिष्टे गाठण्याचे साधन म्हणून अंदाजपत्रकीय धोराणास अत्यंत महत्व असते. भारतासारख्या विकसनशील देशात अंदाजपत्रकाची महत्वाची उद्दिष्टे म्हणजे आर्थिक विषमता कमी करणे, अर्थव्यवस्थेला स्थिरता प्राप्त करुन देणे, मागासलेल्या प्रदेशांच्या विकासास गती देणे, आर्थिक वृध्दी घडवून आणने पूर्ण रोजगारांची स्थिती प्रस्थापीत करणे, अशा प्रकारची उद्दिष्टे असतात. अंदाजपत्रकात अशा प्रकारच्या उद्दिष्टांची पूर्तता करण्यासाठी वित्तीय साधने ही एक महत्वाची बाजु असते. कारण वित्तीय साधनांच्या उपलब्धतेवरच अंदाजपत्रकातील 'लक्ष्ये' पार पाडणे शक्य असते. वित्तीय साधनाअभावी आर्थिक विकासाची प्रक्रिया गतिमान करणे शक्य नसते.

अंदाजपत्रकाचे महसूली अंदाजपत्रक आणि भांडवली अंदाजपत्रक अशा दोन प्रकारे वर्गीकरण करता येते. ज्या अंदाजपत्रकात महसूली किंवा खात्यावरील जमा आणि खर्चाचा समावेश होतो. त्यास महसूली अंदाजपत्रक असे म्हटले जाते. त्याच प्रमाणे अंदाजपत्रकात भांडवली खात्यावरील जमा आणि खर्चाचा समावेश होत असतो. त्यास भांडवली अंदाजपत्रक असे म्हटले जाते. भांडवली अंदाजपत्रकात भांडवली जमा आणि खर्चाचा समावेश होते त्यास महसूली अंदाजपत्रक असे म्हटले जाते. त्याचप्रमाणे अंदाजपत्रकात भांडवली खात्यावरील जमा आणि खर्चाचा समावेश होत असतो, त्यास भांडवली अंदाजपत्रक असे म्हटले जाते. भांडवली अंदाजपत्रकात भांडवली जमा आणि भांडवली खर्चाचा समावेश होत असते. भांडवली खर्च म्हणजे (Assets) निर्माण करण्यासाठी होणारा खर्च आणि कर्ज दिल्याने होणारा खर्च असतो. भांडवली खर्चामध्ये प्रामुख्याने केंद्रसरकारने भांडवली बाबीवर केलेला खर्च महत्वाचा असतो. प्रकारच्या खर्चामध्ये केंद्रसरकारने राज्यसरकाने, केंद्रशासीत प्रदेश यांना कर्जाच्या स्वरुपात दिलेली कर्जे ही एक बाब असते. अशा प्रकारच्या कर्जातुन राज्य

सहाय्यक प्राध्यापक
महिला महाविद्यालय गेवराई

सरकारने राज्य सरकारे आणि केंद्रशासीत प्रदेशांना आर्थिक सेवा सामाजिक सेवा आणि सामुहिक विकास साध्य करण्यासाठी मदत होते. त्याच प्रमाणे सरकारच्या संरक्षणावर होणारा खर्च हा देखील भांडवली खर्चाचा एक घटक असतो. विविध राज्यामधील आणि केंद्रशासीत प्रदेशातील अनेक प्रकल्पांना लागणारा वित्तपुरवठा हा भांडवल खर्चाच्या माध्यमातून होत असतो. भांडवली खर्चात आर्थिक विकासाची कामे, सामूदायिक सेवा ई. वर होणाऱ्या खर्चाचा ढोबळ मानाने समावेश होतो.

भांडवली खर्चाचे दोन भाग असतात.

१) विकास खर्च २) विकासेतर खर्च अशा दोन प्रकारचा मिळून भांडवली खर्च तयार होतो.

I) विकास खर्च :- महसूली लेखा बाहेरील भांडवली खर्च आणि राज्य सरकारने दिलेली कर्जे व आगावू रकमा यांचा एकत्रीत होणारा जो खर्च असतो त्यास विकास खर्च असे म्हणतात.

II) विकासेतर खर्च :- राज्य सरकारचे देशांतर्गत कर्ज, केंद्रसरकार कडून घेतलेली कर्जे व आगावू रकमा आणि आकस्मिकता निधीकडे विनियोजन या सर्वांची एकत्रीत बेरीज म्हणजे विकासेतर खर्च होय.

महाराष्ट्र राज्याच्या भांडवली खर्चाच्या अलिकडील काळातील प्रवृत्ती तक्ता क्रमांक १ मध्ये दाखविण्यात आली आहे.

तक्ता क्र.१ महाराष्ट्र राज्याचा एकुण भांडवली खर्च (कोटी रुपये)

वर्ष	विकास खर्च	विकासेतर खर्च	एकूण भांडवली खर्च
२०१०-११	१९८२२ (७७.०८)	५६२४ (२२.९१)	२४५४६
२०११-१२	१९७१६ (७२.८९)	६९५८ (२७.१०)	२५६७४
२०१२-१३	१८८१४ (७०.३७)	७९११ (२९.६२)	२६७३३
२०१३-१४	२१६६६ (६५.४९)	११४१४ (३४.५०)	३३०८०
२०१४-१५	२०६६४ (५१.४१)	१९५३० (४८.५८)	४०१९४
२०१५-१६	२९७१६ (७४.८२)	९९९८ (२५.१७)	३९७१४
२०१६-१७	३२५३८ (७०.२६)	१३७७२ (२९.७३)	४६३१०

टीप : कंसातील आकडे एकुण भांडवली खर्चाशी असणारे प्रमाण दर्शवितात.

आधार :- महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी (२०१६-१७), अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई, (पृष्ठ क्र.७४)

वरील तक्त्यात महाराष्ट्र राज्याचा २०१०-११ ते २०१६-१७ या कालावधीतील भांडवली खर्चाची प्रवृत्ती दर्शविण्यात आलेली आहे. २०१०-११ या वर्षी महाराष्ट्र शासनाचा एकूण भांडवली खर्च २४५४६ कोटी रुपये एवढा होता. त्यामध्ये विकास खर्च १८९२२ कोटी रुपये होता. एकूण भांडवली खर्चाशी विकास खर्चाचा त्या वर्षी वाटा ७७.०८ टक्के होता. तर विकासतेत्तर खर्चाचं वाटा २२.९१ टक्के होता. २०११-१२ या वर्षी मात्र एकुण भांडवली खर्चात विकास खर्चाचे प्रमाण प्रमाण घटल्याचे दिसुन येते. २०११-१२ या वर्षी एकूण भांडवली खर्च २५६७४ कोटी रुपये होता. त्यामध्ये विकास खर्चाचे प्रमाण १८७१६ कोटी रुपये होते. एकूण भांडवली खर्चामध्ये विकास खर्चाची टक्केवारी ७१.८९ टक्के होती. २०१४-१५ या वर्षापर्यंत सातत्याने एकूण भांडवली खर्चात विकास खर्चाचे प्रमाण सातत्याने घटत असल्याचे दिसून येते. या उलट याच कालावधीत विकासेंतर खर्चाचे एकूण भांडवली खर्चाताल प्रमाण मात्र वाढत असल्याचे आढळून येते. २०१२-१३ या वर्षी एकुण भांडवली खर्चाचे विकास खर्चाचा वाटा ७०.३७ टक्के होता. तर त्याच वर्षी एकुण भांडवली खर्चात विकासेतर खर्चाचा वाटा २९.३२ टक्के होता.

२०१३-१४ या वर्षी एकुण भांडवली [illegible]

सहाय्यक प्राध्यापक
महिला महाविद्यालय गेवराई

वाट ३४.५० टक्के होता. २०१४-१५ या वर्षी देखील अशाचा स्वरुपाची स्थिती असल्याचे तक्ता क्रमांक १ वरुन लक्षात येते. २०१४-१५ या वर्षी एकुण भांडवली खर्चात विकास खर्चाचा वाटा ५१.४१ टक्के होता. याच वर्षी विकासेत्तर खर्चाचा एकूण भांडवली खर्चातील वाटा ४८.५८ टक्के होता. २०१०.११ ते २०१४-१५ या पाच वर्षात महाराष्ट्र राज्याच्या एकूण भांडवली खर्चात विकासेत्तर खर्चाचा वाटा मात्र वाढत असल्याचे दिसून येते. परंतु २०१५-१६ आणि २०१६-१७ या दोन वर्षांच्या कालावधीत मात्र हे चित्र बदलत असल्याचे लक्षात येते.

२०१५-१६ या वर्षी राज्याच्या एकूण भांडवली खर्चात विकास खर्चाचा वाटा ७४.८२ टक्के होता. त्याच वर्षी विकासेतर खर्चाचा वाटा खर्चातील विकासेतर खर्चाचा वाटा घटत असल्याचे दिसुन येते. २०१५-१६ या वर्षी एकूण भांडवली खर्चात विकास खर्चाचा वाटा ७०.२६ टक्के होता. तर याच वर्षी एकुण भांडवली खर्चात विकासेतर खर्चाचा वाटा २९.७३ टक्के होता. २०१५-१६ आणि २०१६-१७ या दोन वर्षात एकुण भांडवली खर्चात विकास खर्चाचे वाढते प्रमाण आणि विकासेतर खर्चाचे घटते प्रमाण लक्षात येते. २०१०-११ ते २०१६-१७ या कालावधीत राज्याच्या एकूण भांडवली खर्चात १.८ पटीने वाढ झाली.

महाराष्ट्र राज्याचा विकास खर्च :-

राज्य सरकारच्या २०१०-११ ते २०१६-१७ या कालावधीतील विकास खर्चाची प्रवृत्ती तक्ता क्रमांक २ मध्ये दाखविण्यात आली आहे. विकास खर्चामध्ये महसूली लेखा बाहेरील भांडवली खर्च आणि राज्य सरकारने दिलेली कर्जे व आगावू रकमा या बाबींचा प्रामुख्याने समावेश होतो.

तक्ता क्र.२

महाराष्ट्र राज्याचा विकास खर्च (कोटी रुपये)

	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५	२०१५-१६	२०१६-१७
महसुली लेख्या बाहेरील भांडवली खर्च	१७९६३	१७८८०	१७३९८	२००२०	१८५२३	२८४२७	३१००६
राज्यशासनाने दिलेली कर्जे व आगावु रक्कमा	९५९	८३६	१४१६	१६४५	११४१	१२८६	१५३२
एकुण विकास खर्च	१८९२२	१८७१६	१८८१४	२१६६६	२०६६४	२९७१६	३२५३८

आधार : महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी (२०१६-१७) अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई (पृष्ठ क्रं.७४)

तक्ता क्र.२ वरुन असे लक्षात येते की, महाराष्ट्राच्या विकास खर्चात वाढ होते. त्या आधारावर आर्थिक सेवा, सामाजिक सेवा आणि सामुहिक विकास या सर्वच बाबींची वेगाने पूर्तता होण्यास मदत होते. राज्यामध्ये अनेक महत्वाच्या प्रकल्पांची उभारणी होण्याच्या दृष्टीने भांडवली खर्च हा निर्णायक असतो. केंद्रसरकार कडून राज्यसरकार, केंद्रशासीत प्रदेश यांना कर्जाच्या स्वरुपात दिलेली कर्जे ही भांडवली खर्च असतात. त्यातूनच आर्थिक विकासाला गती मिळू शकते. २०१०-११ ते

Power of Knowledge UGC Approved Journal Volume : I Issue XX Oct to Dec 2017 ISSN 2320- 4494

२०१६-१७ या कालावधीत राज्य सरकारच्या विकास खर्चात १.७ पट वाढ झाल्याचे दिसुन येते. भांडवली खर्चातील विकास खर्च हा विकासेतर खर्चाच्या तूलनेत महत्वाचा घटक असतो. कृषी खर्च आर्थिक विकासाला चालना देण्याच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाचा मानला जातो. राज्यशासन आणि केंद्रशासीत प्रदेशातील अनेक योजनांना केंद्र सरकार कडून जी मदत मिळते तो भांडवली खर्च असतो.

तक्ता क्र.३ महाराष्ट राज्याचा विकासेतर खर्च.

	२०१०-११	२०११-१२	२०१२-१३	२०१३-१४	२०१४-१५	२०१५-१६	२०१६-१७
राज्यसरकाचे देशांतर्गत कर्ज	४२९१	५८३८	६३५१	१०५४३	१४२९४	९१४२	१२६५५
केंद्रसरकार कडून घेतलेली कर्जे व आगावू रकमा	८४३	६२०	३९३	८७१	८८६	८५६	१११७
आकस्मिकनिधीकडे विनियोजन	८५०	५००	८७५	०	४३५०	०	०
एकुण विकासेतर खर्च	५६२४	६९५८	७९१९	११४१४	१९५३०	९९९८	१३७७२

आधार : महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी अहवाल (२०१६-१७) अर्थ व सांख्यिकी संचालललानय, नियोजन विभाग महाराष्ट्र शासन, मुंबई. (पृष्ठ क्रमांक ७४)

वरील तक्तावरुन राज्याच्या विकासेतर खर्चात वाढ होत असल्याचे दिसुन येते. राज्य शासनाचा विकासेतर खर्च हा एका अर्थाने सरकारी ऋणाची परतफेड असतो. विकासेतर खर्चात २.४ पटीने वाढ झाल्याचे आढळून येते. याच कालावधीतील विकासखर्चाच्या तुलनेत ही वाढ अधिक आहे. राज्याच्या भांडवली खर्चात विकास खर्च आणि विकासेतर खर्च या दोन्हीतील वाढ लक्षात घेता विकासेत्तर खर्चातील वाढ नियंतीत करणे गरजेचे आहे.

संदर्भ :

१) इंडियन इकॉनॉमी - गौरव दत्त व ए.महाजन एस.चांद ॲन्ड कंपनी प्रा.ली.नवी दिल्ली.
२) भारतीय अर्थव्यवस्था - रंजन कोळंबे, भगीरथ प्रकाशान, पुणे.
३) अर्थशास्त्र - डॉ.किरणजी देसले, दिपस्तंभ प्रकाशान, जळगांव.
४) महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी २०१६-१७ अर्थ व सांख्यिकी संचालनालय, नियोजन विभाग, महाराष्ट्र शासन, मुंबई.

सहाय्यक प्राध्यापक
महिला महाविद्यालय गेवराई